

Nová příručka o tvoření slov:
Slovník afixů užívaných v češtině
(automatická morfologická analýza: prostředek
a past při práci s korpusovými daty)

1

Klára Osolsobě
FF MU
osolsobe@phil.muni.cz

13.9.2021

Šimandl, J. (ed.). *Slovník afixů užívaných v češtině*, Praha : Karolinum. 2016.

Slovník afixů užívaných v češtině

Šimandl Josef (ed.)

Karolinum 2017

brožovaná, 654 str.
ISBN 9788024635446

-15% 490,-

417,-

SKLADEM

<http://www.ujc.cas.cz/electronicke-slovniky-a-zdroje/Slovník-afixu-html>

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky

Úvod Intranet English

Vyhledávání

O ústavu Internetová jazyková příručka Jazyková poradna **Elektronické slovníky a zdroje** Věda a výzkum Expertní činnost Kontakty

- Akademický slovník současné češtiny
- Bibliografické ročenky
- Český jazykový atlas
- Internetová jazyková příručka
- Kartotéka lexikálního archivu (1911–1991)
- Korpus DIALOG
- Korpus MONOLOG
- Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny
- Lexiko
- Místní jména v Čechách
- Neomat
- Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)
- Slovník afixů užívaných v češtině**

Slovník afixů užívaných v češtině

Vyhledávat ve Slovníku afixů můžete zde:

www.slovníkafixu.cz

Slovník afixů zpracovává předpony (prefixy) a přípony (sufixy), představuje však i četné části složených slov, jimž se někdy přiznává blízkost afixům. Je to tedy kompendium popisující všechny důležité odvozovací prvky slov užívaných v současných českých textech – včetně slov přejatých. Netradiční pohled na tvoření slov od afixů dává trochu odlišný obraz než běžný směr od derivátů: do ohniska pozornosti se leckdy dostanou doklady z různých příčin opomíjené. Výhodou je i korpus jako zdroj dat: materiál je dostatečně reprezentativní a poskytuje vesměs spolehlivý základ pro odborné závěry. Pomocí slovníku je možné studovat systém afixů v závislosti na jejich frekvenci či produktivitě. Lze z něho vyjít při řešení otázek synonymie afixů, návaznosti na povahu základu a mnoha dalších jevů.

4

Co v něm lze najít?

- ▶ Česká utvořená slovní zásoba
- ▶ Slovní zásoba se zřetelnou morfologickou stavbou

Sufix -ouš

-ouš

Stavba: *-ouš(0)*, kde (0) reprezentuje koncovky vzoru muž (*bělouš, komouš*), zcela výjimečně stroj (slovo *rohoush*, které vzniklo expresivní modifikací slova *rohypnoš*).

Při odvozování **I. od substantiv** vyjadřuje **(1) předmětný vztah** ke skutečnosti označené základovým slovem: *chocholouš, břehouš, vodouš* (typicky jde o termíny z oblasti zoologie). V rámci tohoto typu lze rozlišit pojmenování **(1a) podle výrazného znaku**: *chocholouš, rypouš*; případy, kdy základové slovo označuje **(1b) místo typického výskytu**: *břehouš, vodouš*; pojmenování **(1c) podle podobnosti**: *vlkouš*. V řadě případů sufix základovému substantivu pouze **(2) dodává expresivitu**; vlastní derivaci pak obvykle předchází mechanické krácení: *komouš, homouš, úchylouš*. K typu (2) náleží i deriváty od křestních jmen: *Fanouš, Jarouš, Zdendouš*.

Při odvozování **II. od adjektiv** vyjadřuje význam **(3) nositele vlastnosti**: *starouš, bělouš, teplouš*.

Sufixu *-ouš* konkuruje zejm. sufix *-och*; deriváty se obvykle liší stylovou hodnotou (srov. *černoch × černouš, staroch × starouš*), méně často lexikálním významem (srov. *běloch × bělouš*). Stylově neutrálním synonymem k substantivu *svalouš* je jméno *svalovec*, utvořené forantem *-ovec*.

S výjimkou zoologických terminů jsou slova utvořená sufixem *-ouš* obvykle expresivní.

SYN2010

Dotaz [lemma="*.ouš"] dává 87 lemmat, z toho 41 relevantních.

20 lemmat s nejvyšším počtem dokladů: *starouš (K3) 203, bělouš (K3) 155, teplouš (K3) 148, Bohouš (K2) 117, komouš (K2) 63, rypouš (K1a) 53, Fanouš (K2) 47, Jarouš (K2) 25, chocholouš (K1a) 19, drahoush (K3) 18, vodouš (K1b) 15, konzouš (K2) 12, Zdendouš (K2) 10, dědouš (K2) 9, svalouš (K1a) 8, cukrouš (K1c) 8, černouš (K3) 7, homouš (K2) 7, křivouš (K3) 4, prdlouš (K3) 3.*

Řetězec *-ouš* je součástí řady příjmení: *Jirouš, Vondrouš, Kotrouš*. Slovtvorná stavba těchto slov dnes již není průhledná.

Stavební prvek *-hypno*

hypno-

První část přejatých složených slov. Z řec. *hypnos* ‚spánek‘; odkazuje ke spánku, i navozenému uměle. Příklady lemmat: *hypnoterapie*, *hypnoterapeut*, *hypnogram*, *hypnoanalýza*, *hypnopedie*, *hypnagogický*.

JŠ

Frekvenční zpráva

- ▶ Korpus SYN2010
- ▶ Korpus SYN (v3)
- ▶ Automatická morfologická analýza jako: prostředek a past při práci s korpusovými daty

Obsah

- Tokenizace
- Nejednoznačná automatická analýza (lemma+tag): slovník
- Desambiguace
- Závěr

Hesla

- ▶ **na- -o** (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/na-%20-o>) VV
- ▶ **za- se** (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/za-%20se>) KO
- ▶ **-oš** (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-o%C5%A1>) KO
- ▶ **-cí** (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-c%C3%AD>) KO, JŠ
- ▶ **-í** (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-%C3%AD>) KO
- ▶ **sou- -í** (<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/sou-%20-%C3%AD>)
KO

Tokenizace

- První krok automatické morfologické analýzy = rozdělení textu na jednotky, s nimiž pracují další kroky. Token odpovídá přibližně tomu, co klasická lingvistika nazývá **grafické / textové slovo**.
- V rámci NLP se problémy takto pojaté tokenizace řeší v rámci zpracování tzv. **MWE (Multiword Expression)**.

Tokenizace: *na- -o*

na-tvrđ-o × ~~na tvrd-e~~

- ▶ Příslušná adverbia obvykle charakterizuje dvojí způsob psaní, srov.: *načerno / na černo, nahrubo / na hrubo, naměkko / na měkko*. První způsob zápisu je nutno považovat za základní. Do statistické části hesla jsou zahrnuty pouze varianty psané dohromady.
- ▶ Výsledky frekvenční zprávy ukazují pouze **frekvenci jedné z variant grafického úzu** (navíc jde pouze o varianty zachycené ve slovníku automatického analyzátoru, viz níže).

Tokenizace: za- se

za-bouchnout se × ~~za-bouchnul prý se~~ × ~~za-bouchly (se)~~
dveře

- „Statistická zpráva vznikla ruční editací, s omezenou zárukou přesnosti dat.“
- Zohledněné byly pouze případy, kdy se stojí **bezprostředně před/za slovesem <-1,1>** (~~on se asi do ní na plese zabouchl~~).
- Ruční eliminace případů jiných typů reflexivity: ~~dveře se zabouchly~~.

Nejednoznačná automatická morfologická analýza (lemma+tag na základě porovnání se slovníkem)

- Výsledky lemmatizace jsou závislé na rozsahu a obsahu použitého slovníku.
(HAJIČ, J., HLAVÁČOVÁ, J. (2013). *MorfFlex CZ*, LINDAT/CLARIN digital library at Institute of Formal and Applied Linguistics, Charles University in Prague, <http://hdl.handle.net/11858/00-097C-0000-0015-A780-9.>)
- Přestože je slovník rozsáhlý a stále se doplňuje, je počet **hapaxových výrazů** v textech stabilní veličina. **Údaje o produktivitě mohou být selektivní (závislé na slovníku).**

Neúplný slovník: *na- -o*

na-prav-o, *na-lev-o* × *na-těsn-o*, *na-kraťk-o*

- Zopakujeme-li o hesla *na- -o* dotaz **s vynecháním morfologické značky (D.*)**, nalezneme další relevantní doklady.
- Slova s malou frekvencí **odpovídají modelu tvoření.**
- **Obraz produktivity lze tudíž napadnout.**

Neúplný slovník: -oš

Mil-oš, Jug-oš × **Káj-oš, Tal-oš**

- Slovník automatického analyzátoru budovaný primárně pro analýzu **psaného spisovného jazyka zachycuje expresivní slovní zásobu včetně proříí velmi selektivně.**
- Dotaz `[lemma="*.oš" & tag="NN[MI].*"]` dává 125 lemmat, z toho **69** relevantních. Dotaz `[lemma="(*.oš) | (*.oš[eiů]) | (*.oších) | (*.ošům) & tag="X.*"]` dává 282 tvarů, z toho **36** relevantních lemmat.

Desambiguace

- Výsledky desambiguace (výběru interpretace ze všech nabízených automatickou morfologickou analýzou) jsou závislé na použité metodě desambiguace.
- **Problém homonymie (transpozice, polyfunkční afixy, náhodné shody** při formálním zadání dotazu) je řešen selektivně.

Desambiguace: -cí vedou-cí

- ▶ vedoucí (↖1/2/3) 8.348
- ▶ adjektivum vyjadřuje (1) aktuální vlastnost plynoucí z děje (např. **cesta vedoucí lesem** = 'cesta, která vede lesem'), může se (2) dezaktualizovat (**vedoucí složky armády** = 'vedení armády') a (3) substantivizovat (**vedoucí skupinky** = 'vůdce skupinky').
- ▶ (1) a (2) automatická morfologická analýza **nerozlišuje**.
- ▶ (3) je sice zachycen, nicméně výsledky desambiguace jsou velmi **nespolehlivé**.

Chyby v desambiguaci: cestující-cí

Výskytů: 5 457 | i.p.m. 0: 44,85 (vztaženo k celému "omezeni/syn2010") | ARF 0: 1 864,26 | Výsledek je promíchán

1 / 137 ▶▶▶

Výběr řádků: základní ▼

☐	, na kterou jsou křehce napojeny jednotlivé prsty . Pro	cestující/cestující/NNMP4-----A-----	je toto letiště skutečným zážitkem . Baskická metropole Bilbao tak
☐	jezdít po stejné trase pod číslem 4 . " Pro	cestující/cestující/NNMP4-----A-----	to přinese změnu v tom , že už nebudou moci
☐	" ukončení letu " pro sestřelení jihokorejského dopravního letadla plného	cestujících/cestující/AGMP2-----A-----	sovětskými barbary) . K takovým eufemismům patří i "
☐	korun . Týdenní jízdenka platí od pondělí do neděle .	Cestující/cestující/AGMP1-----A-----	si ji mohou na následující týden koupit od úterka až
☐	- někdejší oslí stezka se změnila ve vysokohorskou silnici .	Cestujících/cestující/AGFP2-----A-----	na trati nikdy moc nebylo a náklad , který železnici
☐	četníci , kteří na nádraží zatýkali chmatáka , jenž okrádal	cestující/cestující/AGMP4-----A-----	o jejich hodinky a další cennosti . Svě umění s
☐	. * Železniční společnost Eurostar přepravila loni rekordních 8,26 mil.	cestujících/cestující/AGMP2-----A-----	(meziročně o 5,1 % více) . Tržby z
☐	. Ve vlaku bylo 34 osob , z toho 31	cestujících/cestující/AGMP2-----A-----	a 2 členové posádky v osobním vagónu (požární odolnost
☐	" uvedl Petr Žáček z Mostu . Na zvýšený počet	cestujících/cestující/AGMP2-----A-----	do Německa se připravují i České dráhy . " Víkendové
☐	154 poté , co v sobotu zemřela jedna ze zraněných	cestujících/cestující/AGMP2-----A-----	. Podle madridské zdravotní služby boj o život prohrála María
☐	mu podařilo posadit stroj na hladinu , zachránil alespoň části	cestujících/cestující/AGIP2-----A-----	život . V noci na včerejšek byly trosky letadla vytaženy

Desambiguace: **sou-** -**í** **soutěžení, souručenství, soukromí**

► **Náhodné shody řetězců**

- „Řetězec **sou-** -**í** mají i substantiva, která **nejsou tvořena příslušným** cirkumfixem. Jsou to a) **dějová jména** od sloves s prefixem/počátečním řetězcem **sou**, např. *soustředění, soužití, soutěžení*; b) deriváty jmen na **-ství/-ctví** s počátečním řetězcem/prefixem **sou-**, např. *sousedství, souručenství*; c) substantivum **soukromí**, utvořené od adjektiva/adverbia. V korpusu SYN2010 je jich celkem 28.“

Závěr

- ▶ S **limity automatické analýzy** počítáme a snažili jsme se na ně upozorňovat uživatele v takovém rozsahu, aby nebyl uveden v omyl.
- ▶ Veškeré údaje (pokud není uveden opak) odkazující na korpus jsou vzaty z referenčního korpusu ÚL (2010) a způsob jejich zjištění je dostatečně popsán. Každý uživatel slovníku má tudíž možnost uvedený postup **zopakovat i s použitím jiných dat** (jiných korpusů) (požadavek empirické testovatelnosti výsledků).
- ▶ **Bez využití výsledků automatické morfologické analýzy** by vznik slovníku (psaní hesel) byl a) nesrovnatelně **časově náročnější**, b) podstatně **nákladnější** a ve svém výsledku c) **méně objektivní**.

DĚKUJI VÁM ZA POZORNOST!

► Více soch je sou-soš-í,
více žen je s-ouž-en-í
nikoli ~~sou-žen-í~~.

Dů na 22. 9. 2021

► Který derivační afix jste v SAUČ nenašli a jak byste hledali data pro jeho charakteristiku v korpusu?

Příklad

- ▶ V SAUČ je ičko samostatně neslo afix -il (zastoupeno např. slovem čum-il, které je zdůvodněno tím, že nejde i typ derivátu od kmene minulého, neboť kmenotvorné -ě- není součástí derivace na rozdíl od případů jako např. Skác-e-t → Skac-e-i, Kut-a-t → kut-i-i, tlach-a-t → tlach-a-i, Kry-0-t → Kry-0-i).
- ▶ V SAUČ ovšem chybí suň-.
- ▶ K tomuto tématu viz OSOUBĚ, Klára. Využití corpus driven metod při corpus based výzkumu. In Děngeová, Zuzana; Vališová, Pavlína. *Proměna jazyka a jeho výzkumu v době nových médií a technologií*. 1. vyd. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2015. s. 3-12, 10 s. ISBN 978-80-86496-87-0.